

32. Яка реклама найбільше оплачується? // Українські Вісти. — 1936. — 11 трав. (ч. 107).
33. Ярема О. Міністерська благодать (Чи оплачується торгівля книжкою?) / Олексій Ярема // Господарсько-Кооперативний Часопис. — 1926. — 24 лют. (ч. 9).
34. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1927. — R. 5. — 612 s.
35. Statystyka cen : kwartalnik. — Warszawa, 1935. — Т. 7, zeszyt 4. — 180 s.

Василь Пастушина

СТРУКТУРНО-ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІВ «СУРМА» ТА «РОЗБУДОВА НАЦІЇ»

Проаналізовано структурно-тематичні елементи журналів Української військової організації «Сурма» та Проводу українських націоналістів «Розбудова Нації» як пресових органів пропаганди ідей, програмних засад та діяльності УВО та ПУН серед українського населення у боротьбі за здобуття української державності. На основі публіцистичних статей зроблено висновок про важливу роль журналів в українському та міжнародному суспільно-політичному контексті.

Ключові слова: *Визвольний рух, пропаганда, Українська військова організація, Провід українських націоналістів.*

Проанализированы структурно-тематические элементы журналов Украинской военной организации «Сурма» и Провода украинских националистов «Розбудова Нації» как прессовых органов пропаганды идей, программных принципов и деятельности УВО и ПУН среди украинского населения в борьбе за украинскую государственность. На основе публицистических статей сделано вывод о важной роли журналов в украинском и международном общественно-политическом контексте.

Ключевые слова: *Освободительное движение, пропаганда, Украинская военная организация, Провод украинских националистов.*

The structural and thematic elements of the magazines of the Ukrainian Military Organization — «Surma» and the Organization of Ukrainian Nationalists — «Rozbudova Natsii» — as press organs of propaganda of ideas, program fundamentals and principles of the UMO and OUN among the Ukrainian population in the struggle to gain the Ukrainian statehood. On the basis of publicistic articles the conclusion has been drawn that the

journals played important role in the Ukrainian and international social and political context.

Key words: *Liberation movement, propaganda, Ukrainian military organization, Leading of the Ukrainian nationalists.*

Журнали «Сурма» та «Розбудова Нації» за своїми характеристиками і структурами є різними, хоча хронологічно вони видавалися в один час та редагував їх один редактор. За умови цілісного опису структурної і тематичної частин цих журналів, які виходили у міжвоєнний період, можна не лише представити історичну складову видання часописів, а й зупинитися на особливостях власне журналів у контексті як ідеологічно-революційної преси, так і загалом визвольного руху в Україні. Усвідомлюючи це, ми порівнюватимемо характеристики двох журналів як інструменту, адже за цієї умови можливий цілісний і повний аналіз часописів, їхньої структури, ідей, формату, функцій та інших особливостей.

Створення власного пресового видання було важливим для систематичного поширення ідей Української військової організації серед українського населення та у роботі з молоддю. Власне таким виданням УВО стала «Сурма», яку друкували в умовах суворої конспірації за кордоном (протягом 1927—1928 рр. — у Берліні, впродовж 1929—1934 рр. — у Каунасі) [4, с. 61]. Дослідники О. Баган та М. Посівнич центром видання і підтримки газети називають ще одну країну — Чехо-Словаччину [1, с. 43; 7, с. 44].

Журнал «Розбудова Нації» почав виходити як орган Проводу українських націоналістів, виконуючи програмну функцію підготовки до Конгресу українських націоналістів. Ось як це позиціонувала президія КУНу (Д. Андрієвський (голова) та В. Мартинець (секретар), звернення якої друкувалося у першому числі часопису: «Найближчим завданням Проводу є сформулювання ідеологічної бази й розроблення структури та намічення пляну діяльності майбутньої організації, як рівнож підготовка загалу українських націоналістичних елементів до прийняття та співпраці з організацією українських націоналістичних елементів до поняття та співпраці з організацією українських націоналістів і творення вже віднині її кадрів... Завершенням діяльності теперішнього Проводу буде Конгрес Українських Націоналістів, що має остаточно усталити ідеологічні українського націоналізму, ствердити факт повстання єдиної організації, прийняти її структуру та покликати її сталий Провід» [6, с. 2].

«Розбудова Нації» виходила сім років — від січня 1928 р. до 1934 р. На відміну від журналу «Сурма», переважна більшість статей не була анонімною, а мала авторські підписи або псевдоніми. Часопис «Розбудова Нації» виник на базі журналу ГУНМ «Національна Думка», організаторами якого були І. Гижа та М. Коновалець (брат Є. Коновальця). «Розбудова Нації» виходила у Празі і була місячником. Загалом зафіксовано 79 чисел «Розбудови Нації» та 80 чисел «Сурми». Зважаючи на наповнення журналів і знаючи із мемуарів В. Мартинця, П. Мірчука, О. Навроцького та ін. про склад редакцій та контекст, у якому перебували часописи, можемо припустити, що основний склад редакційної колегії «Сурми» та «Розбудови Нації» був ідентичний. Щоправда, орієнтації на цільову аудиторію та функціонування обох журналів мали певну відмінність.

«Сурма» була насамперед підпільним органом. Часопис мав вигляд журналу формату А4, як і «Розбудова Нації». Перший номер журналу «Сурма» складався із шести сторінок, згодом кількість сторінок коливалася від 8 до 12. Він видавався «Пропагандивним відділом» УВО, редагувала «Редакційна колегія».

Щодо «Розбудови Нації», то інформація про редакційний склад і видавців була вміщена на сторінках журналу, подано також поштову адресу, адресу «Помешкання Редакції та Адміністрації» і реквізити банку, куди потрібно переказувати гроші за журнал або на допомогу ПУНу. «Розбудову Нації» видавав М. Сціборський та «абсолю. У. Г. А. в Подєбрадах». Часопис редагувала «Колегія». Одне число журналу мало близько 30—60 сторінок.

Якщо існують питання стосовно формату журналу «Сурма» (дехто небезпідставно називає його газетою (Б. Галайко [2], М. Посівнич [7]), то відзначимо, що «Розбудова Нації» має традиційні ознаки журналу, і це вже не викликає сумніву. У цьому часописі присутня своєрідна оригінальна нумерація сторінок: кожного року нумерація сторінок починається спочатку, а журнали, які виходять упродовж конкретного року, містять наскрізну нумерацію (якщо ч. 1 за 1928 р. має 32 сторінки, то ч. 2 починає свою нумерацію від 33 с. і закінчується на 76 с., ч. 3 починається від 77 с. і закінчується на 124 с. тощо). Тобто підшивка журналу за рік мала вигляд книжки. Окрім власне сторінок, на яких друкувався певний текст, як-от у «Сурмі», у «Розбудові Нації» є ще чотири сторінки обкладин-

ки, що увиразнює формат журналу. На першій сторінці від 1928 р. до 1931 р. друкуються лише назва журналу, місяць і номер, після 1931 р. — символ революційного визвольного українського руху — герб України, де в осерді зображено меч. На другій — зміст номера та інформація про видавця. На третій та четвертій — реклами щойно виданих книжок, українських, діаспорних та закордонних періодичних видань. Вікіпедія містить дані, що до 1931 р. «Розбудова Нації» виходила як місячник, від 1931 р. — як двомісячник [3]. Проте це не зовсім так: «Розбудова Нації», як і «Сурма», виходила періодично то як місячник, то як двомісячник.

Наклад «Сурми» становив близько 10 000 примірників, хоча В. Мартинець зауважує, що можна було друкувати і 50 000, а то й 100 000 примірників, і весь цей наклад розходився б [5, с. 279]. «Отже на ділі «Сурма» була єдиним у світі українським даровим часописом. Однак не ця «даровість» була причиною її поширення. Бо в тому часі, коли всі без винятку легальні часописи й журнали були будь з правила дефіцитними, будь ледве клигали, обмежені до накладу 1 000 примірників, а вже в найкращому випадку до кількох тисяч накладу (як «Діло» чи «Новий Час»), «Сурма», оця дарова «Сурма», приносила стільки добровільних пожертв, що не тільки самооплачувалася, але й покривала велику частину організаційних видатків. Своєрідний парадокс: єдиний даровий часопис був, мабуть, також єдиним грубо поплатним часописом» [5, с. 280]. Більше того, враховуючи, зокрема, заклики на першій сторінці цього журналу «З хати до хати! З рук до рук!», один примірник «Сурми» могли читати десятки, а то й сотні людей, аж доки номер не потрапляв до рук жандармів і повністю не знищувався. Упродовж 1927—1930 рр. польській поліції жодного разу не вдалося перехопити часопис [8, с. 227].

Дані, які стосуються тиражу «Розбудови Нації», відсутні. Відомо лише, що справою друку, корективи, кольпортажу, супроводження матеріалів «Розбудови Нації» займався О. Бойків. Він також домовлявся з друкарнею про ціну, шрифт і папір.

Перші номери «Сурми» готували І. Гижа та О. Сенік, проте тривалий час головним редактором «Сурми» був В. Мартинець — від третього числа і до завершення видавання журналу [5, с. 175]. Він випускався переважно раз на місяць, однак трапляються номери,

які з'являлися раз на два місяці. Технічною частиною видавничого процесу та розповсюдженням перших чотирьох чисел місячника займався О. Сенік, наступних — І. Рев'юк (Бартович) [7, с. 44].

Щодо тематичного наповнення видання, то ось як про це йдеться у спогадах В. Мартинця: «По обговоренні справи зі мною й Канцлером (йдеться про О. Сеніка. — *В. П.*), полк. Коновалець передав мені редакцію «Сурми», офіційного органу УВО. Ми устійнили спільно напрямні: «Сурма» повинна оголосити цілу низку ідеологічно-політичних статей, унятих у певну систему. Передусім треба з'ясувати цілу проблематику соборності — отже повинні бути статті проти історичних орієнтацій на Польщу й Москву, зокрема проти радянськості й большевизму-комунізму, проти автономізмів і угодовства, а угрунтування ідеалу Самостійної й Соборної Української Держави, спертого на принцип власних сил» [5, с. 195].

Окрім В. Мартинця, статті у «Сурмі» друкували також О. Сенік (про революційно-визвольні рухи інших народів), Р. Ярій (військової тематики), Є. Коновалець (політичні, ідеологічні й програмні теми). Технічною частиною видавництва та розповсюдженням (кольпортажем) спочатку займався О. Сенік, згодом — сотник І. Рев'юк (Бартович), керівник осередку УВО в Литві [8, с. 218].

У своїх спогадах п. н. «Українське підпілля. Від УВО до ОУН» В. Мартинець доречно згадує про те, хто і як писав статті, про своє редагування, детально описує перешкоди з видрукуванням чисел за відсутності українського шрифту у Берліні та Каунасі. Таким чином, сьогодні можна гіпотетично встановити авторство багатьох статей, які друкувалися у «Сурмі». Наприклад, авторство фактично усіх передовиць можна приписати Є. Коновальцю, а історію усіх зарубіжних визвольних рухів — О. Сеніку. В. Мартинець згадує, що йому доводилося працювати із письменниками, які самі надсилали йому власні тексти, щоправда, імен письменників редактор журналу не називає [5, с. 196], окрім У. Самчука, який надіслав В. Мартинцеві свої статті, аби ті надрукували у «Розбудові Нації»: «Тому що «Р. Н.» як політичний орган не давала Самчукові великого поля для діяльності, запропонував я йому пізніше також писати літературні фейлетони з революційного життя у «Сурмі»... хоч він ні тоді, ні потім не був зв'язаний з нами організаційно» [5, с. 285].

Особливістю журналу «Сурма» необхідно вважати цикл публікацій п. н. «Месники», який друкувався у «Сурмі» протягом березня

1931 р. — квітня 1932 р. та став переломним у функціонуванні підпільного органу. Професор І. Руснак стверджує, що оповідання цього циклу належать У. Самчуку: «Усі вони вийшли без підпису, але в архіві У. Самчука, що зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України, цілий комплект «Сурми» (1930—1933), де рукою письменника підписано всі анонімні публікації. Про своє авторство він писав і в автобіографії «Дещо про себе» (1963)» [9, с. 473].

Членом редакції журналу «Розбудова Нації» разом із В. Мартинцем був П. Кожевников [5, с. 215]. З Берліна, де знаходилася редакція журналу, матеріали пересилалися поштою до Праги, а подальшою їх долею опікувався О. Бойків. «Національна Думка», як і «Державна Нація», мала перестати виходити з моменту появи «Розбудови Нації» [5, с. 281]. Отже, редакція перебувала у Берліні, адміністрація — у Празі. У своїх спогадах В. Мартинець пише про те, як М. Сціборський став видавцем «Розбудови Нації»: «Але на підставі чеських законів видавцем місячника мусів бути хтось, що постійно мешкав у Празі, а відповідальним редактором — чеський громадянин. Вихід знайдено такий, що видавцем став інж. М. Сціборський, а відповідального редактора дала друкарня в особі складача-чеха, що мав складати «Р. Н.» на лінотипі» [5, с. 215].

Видавання «Розбудови Нації» створювало також фінансову проблему, як зауважує В. Мартинець, «ще й зі значенням скорше моральним, ніж матеріальним». Якщо новостворений ПУН не потребував практично жодних витрат, то для видавання «Розбудови Нації», ще й у форматі журналу, потрібно було б мати якийсь початковий фонд, що оплачував би видатки друку принаймні в перших кілька місяців. Прогнозувалося, що невдовзі журнал покриватиме свою собівартість. В. Мартинець підкреслює, що початковий фонд для «Розбудови Нації» могла забезпечити УВО, проте це «викликало б непотрібні балачки про фінансову залежність від УВО, супремачію останньої тощо» [5, с. 216]. Таким чином, наголошується, що «Розбудова Нації», по суті, не мала протекторату УВО, на відміну від «Сурми». Вихід із такої ситуації полягав у тому, що редакція журналу організувала між націоналістами збір добровільних внесків у пресовий фонд за умови, що прізвища людей, які сприяли виданню, і суми внесків будуть оголошені на сторінках часопису. Такий вихід

служував більше пропагандистським чинником, ніж фінансовим. Проте, зауважує В. Мартинець, «й фінансовий ефект не був малий: вже в перші дні зібрали ми значні суми, бо датки поодиноких людей доходили до 50 ам. дол.» [5, с. 217].

Якщо журнал «Сурма» безкоштовно розповсюджувався у Галичині серед населення (хоча кожного читача просилося переслати 30 сотиків — такою була собівартість номера — на фонд «Політичних в'язнів»), «Розбудова Нації» як офіційний орган ПУНу на своїх сторінках закликав до передплати журналу (піврічна передплата коштувала 30 кч. у Чехо-Словаччині, 9 зл. п. у Галичині, на Волині і в Польщі, 4 мар. в Німеччині, 6 шил. в Австрії, 24 фр. ф. у країнах Латинської унії, 1,2 ам. дол. у США, Канаді та інших країнах). Отже, можемо зробити висновок, що журнал розповсюджувався у багатьох країнах, був цікавий не тільки населенню Галичини, а цільова аудиторія не обмежувалася якимись рамками.

Постійні співробітники «Розбудови Нації» не були початківцями в журналістиці. Д. Андрієвський писав ідеологічні та політичні статті, З. Кузеля — огляди з радянської України й Румунії, С. Чучман — огляди з Польщі, Є. Коновалець — статті на військові теми, Ю. Вассиян — ідеологічно-філософські статті, П. Кожевников відповідав за зовнішньополітичні огляди, М. Сціборський — за внутрішньополітичні огляди [5, с. 282].

Хоча редакції «Сурми» та «Розбудови Нації» відрізняються одна від одної, проте ми припускаємо, що за умови друкування цих двох журналів під керівництвом одного редактора та подібної тематики в обох часописах цілком доцільно було б сприймати їхні редакції цілісно.

«Розбудова Нації» не повинна була бути дискусійним органом, — відзначав у своїх спогадах В. Мартинець, — і в ній дозволялося подавати тільки узгоднений вислід [5, с. 282]. Усі суперечки, дискусії чи запитання мали вирішитися на КУН.

Є. Коновалець дав В. Мартинцю «цілком вільну руку щодо «Розбудови Нації», проте він дуже прискіпливо ставився до наповнення журналу, перечитував проблемні статті, «цензурував» [5, с. 283] матеріали самого В. Мартинця, при тому що редактор писав статті, як він згадував, офіційного характеру (питання програми і тактики організованого націоналізму), полемічні статті, в яких необ-

хідно було зважати на кожну думку, і матеріали офіційної частини (комунікати, організаційні звіти, відповіді редакції тощо). Таким чином, уже можна оцінити ту вагому редакторську роль, яку виконував В. Мартинець у підготовці часопису «Розбудова Нації».

На окрему увагу заслуговують співробітники «Розбудови Нації». У перші роки видавання журналу редакція відводила міжнародним питанням доволі багато місця. Особливо це стосується іноземних авторів. На сторінках «Розбудови Нації» виступали турецький публіцист Сабіт («Україна й Азія»), індієць Р. А. Пеер («Афганістан»), італійський публіцист Дж. Травізонно («Філософічно-політична оцінка фашизму»), азербайджанець Есад Бей («Азербайджанська Республіка»), латвієць К. Кальніш («Латвія»), німець В. Гагеман («Зміна обличчя Африки») та ін. З українців статті на зовнішньополітичні теми писали: Д. Андрієвський, В. Галан (Філадельфія, США), Є. Онацький (Італія), З. Пеленський і П. Кожевников, який під псевдонімом Покерт щомісячно подавав політичні огляди.

Особливе місце у журналі «Розбудова Нації» В. Мартинець відводив Д. Андрієвському: «Побіч підготовки ідеологічної проблематики на Конгрес У. Н., він показався не тільки найпліднішим співробітником «Р. Н.», але з кожним дальшим її числом його вага як ідеолога зростала, а такі його статті, як «Шляхи розбудови» чи «До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів», стали фундаментальними каменями ідеологічної системи українського націоналізму» [5, с. 284].

Серед авторів видання вирізнявся Є. Онацький, який проживав у Римі. Він писав не лише про зовнішні справи. Мав виняткову ерудицію, був поборником української держави, а його статті не потребували правлення [5, с. 284]. Відомо також, що він — автор словника української мови («Українська мова: Енциклопедія»), виданого у діаспорі в чотирьох томах. Статті словника характеризуються глибиною думки, чуттям мови, інформативністю і мають вагоме значення в історії української мови.

Надзвичайно зацікавив В. Мартинця як автор З. Пеленський, студент факультету державних наук, що кілька років навчався у Берліні: «Вже з першого речення вдарив мене його легкий стиль, цікавість розповіді, смілість думки та переконливість вислову» [5, с. 284].

У своїх спогадах В. Мартинець розповідає про багатьох авторів, які в той час були причетні до часописів «Сурма» та «Розбудова Нації». Переважно це були українські культурні та політичні діячі (З. Кузеля, Б. Кравців, С. Ленкавський та ін.).

Суспільно-політичний контекст, в якому функціонували журнали «Сурма» та «Розбудова Нації», був неоднозначним і досить складним. У 20-х рр. почала активно працювати революційно налаштована УВО, яка усіма своїми засобами, до яких входить і заснований 1927 р. пропагандистсько-ідеологічний журнал «Сурма», поставила за мету створення Української держави. Невдовзі виникла гостра потреба консолідації революційних сил, і це об'єднання постає 1929 р. п. н. ОУН, яке почало займатися підготовкою до КУНу. Згодом офіційним органом ОУН став програмний журнал «Розбудова Нації». Очевидно, більшість важливих суспільно-політичних ситуацій, які мали місце у 20—30-х рр. та які стосувалися українського питання, розглядалися у «Сурмі» та «Розбудові Нації». Переважно ці обставини мали виразно націоналістичне висвітлення, проте це не заважало об'єктивному тлумаченню подій.

Діяльність журналу «Сурма» необхідно ділити на два відчутно різних періоди: до утворення ОУН та після утворення ОУН. Цей поділ є доволі умовним і пов'язаний він із журналом «Розбудова Нації», адже певну функціональну, а саме програмну, організаційну, частину журналу «Сурма» перебрав на себе офіційний орган ПУН. Тож наразі не можна говорити про якісь конкретні номери журналів, які б ілюстрували цей поділ, однак варто відзначити, що він, зрештою, відбувся. Це пояснюється, зокрема, тим, що УВО почала підпорядковуватись ОУН і невдовзі стала відповідати за виховання військових кадрів. Це не могло не вплинути на орган УВО «Сурма», і тому він став яскравим військовим виданням.

Розглянувши структурно-тематичну складову журналів «Сурма» та «Розбудова Нації» за допомогою компаративістичного методу, можна стверджувати, що, хоча часописи і видавалися в один період, мали одного редактора та формувалися людьми, які належали до одного революційного ідеологічного кола, вони були доволі різними і функціонально, і форматно. Часопис «Сурма» був підпільним органом УВО, що пропагандистськими методами сіяв ідеологічне зерно серед населення і мав величезну популярність.

«Розбудова Нації» — це офіційний орган ПУНу, який покликаний для документальної, програмної та ідеологічної підготовки до КУН. Складно визначити, який часопис мав більший вплив на свідому українську громадськість, проте важко переоцінити ту роль, яку виконали обидва журнали для українського суспільно-політичного і національно-культурного поступу.

1. *Баган О.* Націоналізм і націоналістичний рух / О. Баган. — Дрогобич : Відродження, 1994. — 192 с.
2. *Галайко Б.* Часопис «Сурма» — пресовий орган пропаганди Української військової організації / Б. Галайко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — Львів, 2008. — № 612 : Держава та армія. — С. 114—119.
3. *Грабовський С.* Радіожурнал «Україна Incognita» (Стенограма) [Електронний ресурс] / С. Грабовський, М. Стріха. — Режим доступу: uk.wikipedia.org.
4. *Кучерук О.* Останній паспорт Євгена Коновальця (до генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами) / О. Кучерук // Пам'ять століть. — 2000. — № 5. — С. 59—63.
5. *Мартинець В.* Українське підпілля. Від УВО до ОУН : Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. — [Б.м.], 1949. — 349 с.+ LXXVI.
6. Німеччина // Сурма. — 1930. — Ч. 11/12(38/39).
7. *Посівнич М.* Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929—1939 рр. / М. Посівнич. — Львів, 2010. — 368 с.
8. *Ревера Б.* Часопис УВО «Сурма» (1927—1934 рр.): проблеми видання і розповсюдження / Б. Ревера // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 2002. — Вип. 9/10. — С. 216—230.
9. *Руснак І.* Коментарі / І. Руснак // Кулак. Месники. Віднайдений рай : роман, оповідання, новели / У. Самчук. — Дрогобич : Відродження, 2009. — С. 466—478.

Наталія Кобрин

МУЗИЧНІ ХРОНІКИ «НОВОГО ЧАСУ» І ВАСИЛЬ БАРВІНСЬКИЙ

Напрями, зміст і тематичні групи музичної критики на шпальтах суспільно-політичного часопису «Новий Час» проаналізовано на тлі української музичної культури 20—30-х рр. ХХ ст. та діяльності по-